

Ilse Bockstaele

Broers

Met tekeningen van Isabel Bouttens

averbode

VLAAMSE FILMPJES • HALFJAANDELIJKS

• Inlichtingen en bestellingen

Voor België: Uitgeverij Averbode nv, Postbus 54, 3271 Averbode. Tel. +32 (0)13 78 01 11 - fax +32 (0)13 77 33 11 (78 01 83) - website: www.averbode.be

Voor Nederland: Vlaamse Filmpjes, Postbus 248, 5680 AE Best. Tel. +31 (0)499 330103 - fax +31 (0) 499 329328 - e-mail: info@averbode.nl - website: www.averbode.nl

• Verantwoordelijke uitgever: F. Noël, Abdijstraat 1, 3271 Averbode

• Gedelegeerd bestuurder: B. Dubois

ISSN 0773-1027 • Deze uitgave ondersteunt de actie van OVAM, die het milieu wil beschermen door het optimale hergebruik van papier aan te moedigen. Dit tijdschrift heeft een grote documentaire waarde. Daarom roept het zijn lezers op het zo veel mogelijk te bewaren. De lezers die het blad niet bewaren, vragen wij het op een milieuvriendelijke manier te verwijderen. Dat kan bijvoorbeeld via de daartoe bestemde afzonderlijke papierophaling of papiercontainers in uw gemeente. **Het binnenwerk van dit tijdschrift wordt gedrukt op 100 % gerecycleerd papier.**

De levering van de producten die in dit nummer worden aangeboden gebeurt normaal binnen de week na ontvangst van uw bestelling. Mocht het product in herdruk zijn of uitverkocht zal de koper hiervan worden verwittigd. U hebt 14 werkdagen bedenktijd. Indien u van de aankoop zou afzien, vragen wij u de zending in de originele verpakking en met een voldoende frankering terug te zenden naar Uitgeverij Averbode nv, PB 54, 3271 Averbode.

De persoonlijke gegevens die door u verstrekt worden, worden door Uitgeverij Altiora Averbode nv en Uitgeverij Averbode nv, p 54, 3271 Averbode, gebruikt om u op de hoogte te houden van hun activiteiten en uitgaven. Op eenvoudig verzoek kunt u uw gegevens inkijken en eventueel verbeteren.

Onder voorbehoud van alle rechten. Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen, gereproduceerd, verspreid of op andere wijze meegedeeld aan het publiek zonder uitdrukkelijke voorafgaandelijke toestemming van de uitgever. Niet-gevraagde manuscripten worden niet teruggestuurd.

Ondanks al onze inspanningen om aan de verplichtingen inzake het beeldmateriaal van dit nummer te voldoen, is het mogelijk dat bepaalde rechtshouders ons onbekend gebleven zijn. Wij stellen ons ter beschikking voor het oplossen van hun probleem.

Vlaamse Filmpjes is een publicatie van Uitgeverij Averbode nv. Andere tijdschriften van Uitgeverij Averbode nv voor dezelfde leeftijd: Zonneland (tijdschrift) en Samuel (gelooftijdschrift).

Vlaamse Filmpjes, Postbus 54, 3271 Averbode

• Editoriaal directeur: Jan Lembrechts

• Hoofdredacteur: Sonja Wuytens

• Coördinatie: Kathleen Schuyten

• Eindredactie: Gitta Van Reeth

• Taaladviseur: Roger Vanbrabant

• Beeldarchief: Greet Van Dessel

• Prepress: Chris Beelen, Margot Kumeling

• Artdirector: Guido Goris

• Adjunct-artdirector: Catherine Bourgeois

• Vormgeving: Paul Hoskens

Broers

Met tekeningen van Isabel Bouttens

Hugo en ik zijn broers. Hugo is de oudste. Toen we nog jongens waren, zeiden de mensen soms: 'Kijk eens hoe anders ze zijn. En toch zijn ze broers.' Maar als ze dachten dat we vrienden waren, zeiden ze: 'Ach, wat lijken ze toch goed op elkaar. Twee handen op één buik.' Dat vond ik altijd een beetje raar. Hoe je het ook bekeek, wij waren toch gewoon wij?

Wat ik wil vertellen, begon in de winter van 1941 en eindigde in hetzelfde seizoen zes jaar later. Al die tijd stond ik erbij, keek ik ernaar en had ik geen beseef van wat er ging gebeuren.

22 december 1941

Ik stond achter het gordijn in de woonkamer en ademde langerek uit, zodat een wazige vlek de ruit besloeg. Met mijn linkerhand tekende ik een stralende zon in de wolk. Ik opende mijn mond opnieuw, tuitte mijn lippen, blies en tekende nog een zon. Dat deed ik tien keer.

De zonnen zouden blijven staan in het vuil van de ruit en oplichten als het schrale winterlicht naar binnen viel. Extra warmte om de koude maanden die nog voor de deur stonden door te komen.

Eigenlijk hoorde ik daar niet te zijn. Moeder had me samen met Hugo om koffie gestuurd, maar ik had geen zin gehad om bij de kruidenier een uur in de bittere kou aan te schuiven in de lange rij. Halverwege had ik tegen Hugo gezegd dat ik vergeten was de sneeuw op het bordes te ruimen. Dat was iets wat ik bij dat weer elke dag moest doen. Dus had ik hem alleen op pad gestuurd. Ik keek ernaaruit om in de gestolen tijd stilletjes weggedoken in een hoekje te dromen over hoe het zou zijn als ik met het paard zou kunnen rijden dat vader me beloofd had voor mijn verjaardag. Ik zou over de weilanden galopperen, in draf de lange dreef naar het huis af rijden en stapvoets wandelen over de paadjes tussen de akkers. Ik zou niet meer Emiel heten, maar een stoerdere naam dragen, ‘Indiaan’ bijvoorbeeld. Maar het was oorlog en zolang die niet gedaan was, kreeg ik geen paard. In Duitsland was er een man aan de macht die met alle geweld de belangrijkste man van de hele wereld wilde worden. Maar een heleboel landen waren het daar niet mee eens. België was daar ook bij. Dus begonnen ze te vechten. ‘Een bom komt altijd uit de lucht gevallen’, zei mijn broer Hugo. Gelijk had hij. Twee keer gelijk zelfs. Een bom kwam altijd van boven en altijd onverwachts.

Gelijk had hij. Dat dacht ik toen wel vaker. Hugo kon bijvoorbeeld als de beste uitrekenen hoeveel we moesten betalen bij de bakker. Nog voor die alles had opgeteld, legde Hugo al het juiste pasgeld op de toonbank. Of hij telde de stappen tussen de slager en de bakker en tussen de bakker en thuis.

Hij was niet één keer fout en onthield altijd het getal voor de volgende keer. Dan mat hij of hij die dag grotere of kleinere stappen nam.

Hugo had altijd gelijk. Dat dacht ik toen wel vaker.

Plots hoorde ik stemmen. Het klonk als moeder en vader. Dat kon toch niet? Die hoorden toch aan het werk te zijn in de stad? Vader was directeur van een grote papierfabriek en had het altijd druk. Moeder hielp hem daarbij.

De stemmen kwamen dichterbij. Het waren zonder twijfel vader en moeder. Maar er was nog een derde stem, die ik niet herkende. De deur van de woonkamer ging open. Ik drukte me stijf tegen het raam, zodat de tippen van mijn schoenen niet onder het gordijn vandaan zouden komen.

Wie zou het zijn?

‘Een drankje?’ Dat was de stem van vader.

‘Iets sterks zou goeddoen.’ Dat was de onbekende stem.

Dat klonk goed, want van drinken werden ze meestal blij. Dat lag niet aan de alcohol, maar eerder aan de muziek van het uitschenken. Een fles tikte vrolijk tegen twee andere flessen links en rechts, stootte vreugdevol met de hals tegen de rand van een, twee, drie glazen, knikkerde opnieuw blij toen hij werd teruggezet en kwam toen met een doffere tik weer op het glazen tablet van de kast terecht. Ik beeldde me in hoe het drankje een rondedansje deed in de glazen terwijl vader ze ronddeelde.

Maar er klonk geen ‘santé’, dus hieven ze de glazen niet. Het bleef nog een hele poos stil. Blijkbaar viel er niets te vieren.

Wat deden ze toch?

‘Waar kom je vandaan?’ Vader.

‘München.’ De vreemde stem.

‘Platgebombardeerd.’ Opnieuw vader.

Stilte.

‘We hebben een doos met warme kleren voor je klaargezet.’

De stem van moeder. Bezorgd.

‘Dank je.’ De stem sprak vreemd.

‘Zullen we dan maar?’ Vader weer. Alsof hij gehaast was.

Voetstappen. De deur naast het gordijn ging open. Ik hield me roerloos. Door een spleet zag ik een bleke, magere jongeman met blond haar en blauwe ogen in een bruin legeruniform. Een Duitse soldaat dus! Waarom gingen ze niet terug langs de voordeur? Ze gingen naar de oude schuur die aan het huis grensde. Toen vader en moeder weer buitenkwamen, was de bleke jongeman er niet meer bij.

‘Bah, een lafaard.’

Ik had Hugo niet horen binnenkomen en schrok. Hij stond daar met een pakje koffie en trok een boos gezicht.

Hugo, die alles deed wat moeder of vader hem vroegen. Het mocht de stenen uit de grond vriezen, hij zou nooit naar huis gekomen zijn zonder koffie. Hugo, die nooit wat zei als ik stond te dagdromen en niet zoals hij mijn tijd nuttig besteedde. Die Hugo liet nu merken dat hij boos was. Dat had hij nog nooit gedaan. En ik, ik begreep niet dat dat iets betekende.

‘Hé? Wat bedoel je?’

Hugo had kleine, donkere ogen, die hij tot spleetjes samenknep als hij dacht dat hij gelijk had. Nauwelijks merkbaar spiedde hij dan van tussen zijn bolle wangen naar iemand die het niet met hem eens zou zijn.

Later moest hij een bril met dikke glazen dragen, zodat zijn ogen niet meer waren dan twee zwarte kralen die weinig leken te zeggen.

Toen hij nog op school zat, kreeg hij scheldwoorden naar zijn hoofd, zoals ‘steriliseerbokaal’ of ‘vieroog’ of ‘schele otter’. Als ik nu aan hem denk, schieten die woorden soms nog door mijn hoofd, omdat ik ze zo vaak heb gehoord. Dan schaam ik me.

‘Dat ze nog problemen krijgen met wat ze doen. Let maar op mijn woorden.’

Hugo beende de kamer uit en sleurde zijn zware lichaam met zich mee. Ik begreep er niets meer van. Wat deden ze dan? Welke problemen? Waarom was Hugo nu zo boos? Het maakte me bang, want Hugo was de slimste van ons tweeën. Hugo had altijd gelijk. Ja, toch?

5 januari 1942

‘Schoppenacht, klavertwee, schoppenzes, ruitendrie ...’

De jongeman zat in het halfdonker en speelde patience. Dat betekende letterlijk ‘geduld’ en dat kon hij nu goed gebruiken.

‘Harten ...’ Hij aarzelde even. ‘... aas.’ Een diepe zucht.

Ik kon zijn adem zien. Zo koud was het in de schuur. En daar zat de bleke jongeman nu al dagen met alleen maar een spel kaarten en één keer per dag een maaltijd, die moeder hem zelf bracht. Een week lang had ik de deur van de schuur in de gaten gehouden. Tot ik mijn nieuwsgierigheid niet meer kon bedwingen. Ik duwde de deur heel zachtjes open. Dacht dat de jongen me onmogelijk kon horen. Maar ...

‘Goedemorgen’, zei hij plots.

Ik schrok, maar herstelde me meteen.

‘Goedemorgen’, fluisterde ik bedaard.

‘Jij moet Emiel of Hugo zijn.’

‘Emiel.’

‘Dag, Emiel, ik ben Gerard.’

‘Wat doe je hier?’

‘Ik speel met de kaarten.’

‘Dat kan ik zien. Maar wat doe je hier in onze schuur?’

‘Ach, dat ... dat is een lang verhaal, dat niet voor jouw oren bestemd is.’ Hij draaide nog een paar kaarten om.

Ik wachtte.

‘Heb jij tinnen soldaatjes?’ vroeg hij.

‘Ja.’

‘Hoeveel?’

‘Misschien wel tweehonderd. Ik weet het niet zo juist.’

Hij knikte. Dacht na.

‘Plaats je ze soms in rijen achter elkaar?’

Dat deed ik soms. Het was geen eenvoudige klus om al die figuurtjes op te stellen zonder dat er eentje viel en het hele leger in zijn val meesleurde.

Ik knikte.

‘En als het klaar is, wat denk je dan?’

‘Dan ben ik blij. Trots. Omdat het gelukt is.’

‘Juist!’ riep hij uit. ‘Dat vond ik ook zo prachtig. Zo mooi, dat ik, toen ik oud genoeg was, ook soldaat werd. Toen was er nog geen oorlog. Ik wilde sterren en strepen op mijn uniform verzamelen zoals kleine kinderen knikkers en volwassenen postzegels.’

Met vurige ogen keek hij me aan.

‘Samen met heel veel andere jongens marcheerde ik door de straten. Links, rechts, links, rechts ... allemaal samen. De hele groep leek wel een golf die door de straten rolde. Op de stoepen juichten mensen naar ons. Het was zo mooi.’

Hij liet zijn hoofd weer zakken.

‘Het was zo mooi, Emiel ... Maar toen werd het oorlog. Er gebeurden zo veel vreselijke dingen dat ik me niet meer kan voorstellen dat ik ooit nog soldaat zou willen zijn.’

Ik slikte. Er brandde een vraag op mijn lippen.

‘Ben jij ...’ Ik aarzelde. ‘Ben jij ...’ Ik slikte.

‘Ben ik wat?’

Vooruit dan maar. ‘Ben jij de vijand?’

Hij knikte: ‘Ja, ik ben de vijand.’

Mijn mond voelde plots droog aan, alsof het buiten erg warm was en ik in tijden niet gedronken had. Onder mijn oksels voelde ik zweet en mijn hals en wangen gloeiden. Ik meende ook vaag iets te ruiken wat me licht misselijk maakte. De geur van angst. Misschien was hij het wel die Smiesen, de bakker, een kogel door zijn hoofd gejaagd had toen de Duitsers de stad binnenvielen. Niet veel later was hij hier komen aanwaaien. Het kon toch?

Mijn adem stokte in mijn keel zonder dat ik het zelf merkte. Pas toen ik de moed bij elkaar had geraapt om mijn volgende vraag te stellen, merkte ik dat mijn longen brandden. Ik haalde diep adem. ‘Wat doe je hier dan?’

Ineens voelde ik een zware hand op mijn schouder.

‘Jij hoort hier niet te zijn!’ zei een stem.

Vader. Verdorie. Die twee woorden beginnen met dezelfde letter en ik had ze al vaak in één adem uitgesproken als ik weer eens iets deed wat niet mocht. Snel draaide ik me om.

‘Jij hoort hier niet te zijn!’ zei vader nog een keer.

Het moest wel erg belangrijk zijn.

‘Alles in orde?’ vroeg hij daarna toch een tikkeltje bezorgd.

‘Nee’, zei ik eerlijk. ‘Het is alsof er iets zwaars op me drukt.’

‘Dat is een geheim’, zei vader.

‘Kattenkwaad voelt lichter aan’, vond ik.

‘Het is dan ook een erg belangrijk geheim’, zei vader. ‘Een geheim drukt je schouders naar beneden. Je kijkt naar de grond om aan niemand te laten zien dat je iets verborgen houdt. Ze zouden anders in je ogen kunnen lezen dat je liegt.’

Dat mocht niet gebeuren, dus legde hij zijn hand onder mijn kin en drukte mijn hoofd een beetje omhoog.

‘Kijk me aan’, zei hij. ‘Kijk me recht in mijn ogen en vertel me waar Gerard is.’

Uit alle macht tuurde ik in het zwart van zijn ogen.

‘Ik weet niet wie Gerard is.’ Ik knipperde met mijn ogen. ‘Ik weet niet over wie je het hebt.’ Mijn ogen knipperden harder.

‘Probeer het nog eens.’

De tweede keer lukte het beter. Ik loog zonder blikken of blozen. Vader stak zijn duim op. Toen we buitenkwamen, botsten we bijna tegen Hugo op.

Meer en meer betrapte ik hem erop dat hij stiekem achter me aan sloop. Het ergerde me niet. Het maakte me niet boos. Ik keek er niet vreemd van op. Ik stelde het gewoon vast en dat was het. Jammer dat ik er toen niet meer achter zocht ...

Zijn voorhoofd leek lichtjes rood. Waarschijnlijk van op school. Het gebeurde weleens dat Hugo verdiept zat in een boek en de oudere jongens hem dan heel onverwachts van achteren een tik gaven, zodat hij met zijn voorhoofd tegen zijn lessenaar knalde.

Hij keek me aan en schudde zijn hoofd. Alsof hij wilde zeggen: ‘Ach, jongen, waar ben je toch mee bezig.’

Het stak me dat hij, de slimste van ons tweeën, dom vond wat ik deed.

25 januari 1942

Gerard was eenzaam. Dat stond vast. Als ik bij hem langsging om een praatje te slaan, liet hij vaak hartenaas door zijn vingers glijden.

‘Heb jij een vriendinnetje, Emiel?’ vroeg hij op een dag.

Natuurlijk had ik geen vriendinnetje. Meisjes maakten zich druk om onbelangrijke dingen en deden de echt belangrijke dingen af als onzin. Maar Gerard vertelde over het meisje dat door zijn hoofd danste en dat hij sinds het uitbreken van de oorlog niet meer had gezien. Als ze zong, zo vertelde hij, kwam je zonder een enkele vleugelslag in de zevende hemel. Op dat moment bedacht ik dat ik maar eens meer naar meisjes moest beginnen te kijken. Naar Marieke misschien ...

Maar ik werd abrupt uit mijn dagdroom gewekt. In de verte klonk het geronk van motoren als een hommel die zich van seizoen had vergist.

‘Wat is dat?’

‘Vriend of vijand?’

We sperden onze ogen wijd open. Angst.

De zon scheen laag en weerkaatste hard op de sneeuw op de omliggende velden. Ik kneep mijn ogen tot spleetjes. Zag ik dat juist?

‘Het sneeuwt!’

‘Bij helder weer?’

‘Ja ...’ Ik aarzelde. ‘Er valt sneeuw uit dat vliegtuig!’

Nu spiedde ook Gerard naar buiten. ‘Het zijn Engelsen! Kijk, ze gooien briefjes naar beneden!’

Vrienden dus. Er dwarrelden papiertjes naar beneden. Langzaam, alsof ze genoten van hun tocht naar de aarde.

Ik haastte me naar buiten en kon er nog net eentje plukken.

‘Houd moed. Houd koppig vol’, las ik binnen aan Gerard voor.

‘En op de achterkant staat: “’s Vijands einde nadert met rasse schreden.”’

Met dezelfde snelheid als die waarmee we op het einde van de oorlog afstevenden, zag ik het paard dat ik zo vurig wenste dichterbij komen.

Maar door het bedrukte gezicht van Gerard sloeg mijn stemming om en het paard galoppeerde in de verte weg.

‘Vriend of vijand?’ zuchtte Gerard. ‘Wat ben ik?’

‘Ik begrijp je niet. Dat is toch goed nieuws?’

‘Emiel ...’, zei Gerard zacht. Hij leek op een oude man zoals hij daar gebogen zat en naar zijn trillende handen staarde. ‘Weet je nog, ik ben de vijand. Hoe je het ook bekijkt. Voor jullie ben ik de vijand, want ik heb jullie mensen gedood. Voor Duitsland ben ik ook de vijand, want ik heb hun soldaten in de steek gelaten door uit het leger weg te lopen. Wat zullen ze met me doen als ze me ooit vinden?’

‘Maar ...’ probeerde ik nog.

Maar ik werd ruw de pas afgesneden door Hugo, die al ik weet niet hoe lang naar ons stond te luisteren.

‘Je verdiende loon, dat zul je krijgen’, zei hij staalhard. En toen verdween hij weer.

Ik wilde aan Hugo vragen wat hij daarmee bedoelde, maar het leek alsof ik er nooit de kans toe kreeg. Als we ’s morgens gewekt werden, stond Hugo als eerste op en haastte hij zich naar de ontbijt tafel. Ik had dan meestal nog wat tijd nodig om helemaal wakker te worden, alsof het pas een uur later tot me doordrong dat er een nieuwe dag begon. Daarna bracht vader ons met de auto naar school in de stad. Meestal kwamen we daar net aan als er gebeld werd. Onze wegen scheidden zich tot de school uit was en moeder ons aan de schoolpoort opwachtte. We maakten ons huiswerk aan de tafel in de woonkamer. Daarna las Hugo een boek. Altijd ergens in de buurt van moeder. Ik zwierf rond en hield me bezig met de dingen waar mijn oog op viel. Als ik me wat meer met hem had beziggehouden, was alles nu misschien anders geweest. Maar met ‘als’ schiet je natuurlijk niet veel op ...

Ik legde mijn hand op Gerards schouder. Toen de zon naar binnen viel, waren ook onze schaduwen met elkaar verbonden.

12 april 1942

Ik slenterde wat op straat. Het was thuis niet meer om te houden geweest. Al het koper werd geпоetst, het stof werd uit de gordijnen geslagen, de vloer werd geboend en de dienstmeisjes gaven me voortdurend het gevoel dat ik in de weg liep. Elk jaar opnieuw kondigde de grote schoonmaak de lente aan en joeg hij me naar buiten.

Voor de ruit van Van de Vijver treuzelde ik. Misschien moest ik vader maar om dat houten paard daar vragen. Binnenkort was ik jarig en de oorlog stak nog steeds een stokje voor mijn verjaardagswens.

‘Nee, geen paard zolang het oorlog is’, had vader nog maar eens gezegd.

Er waren ook trommels en een mooie gekleurde tol. Een hele verzameling tinnen soldaatjes. En daar ...

‘Dat is het!’ Ik schreeuwde het fluisterend voor me uit. Nu maar hopen dat ik genoeg geld bij me had.

‘Ik wil dat daar’, zei ik tegen Jozef Van de Vijver.

‘Het tinnen danseresje?’ zei hij met een vrolijke twinkeling in zijn ogen. ‘Is het een cadeautje?’

‘Ja’, zei ik vastberaden.

‘Meer dan krantenpapier heb ik niet, maar dat zal ze wel begripen’.

‘Ze?’ Waar had Jozef het over?

‘Je meisje, domoor’, zei hij. ‘Voor wie koop je anders zo’n beeldje?’

Ik werd rood tot achter mijn oren.

Buiten op het plein klonk plotsklaps hevig geronk.

‘Zullen we eens kijken wat er gaande is?’

Ik was dankbaar voor de afleiding.

‘Dag, burgemeester!’ riep Jozef. ‘Wat is dat hier allemaal?’

‘Een nieuw bataljon Duitsers, Jozef’, zuchtte de burgemeester.

‘Waar moet ik die nu weer allemaal een slaappleats geven?’

Ik telde minstens zeven jeeps met mannen in bruin uniform. Ze droegen allemaal hoge, zwarte laarzen. Als ze tegen elkaar spraken, leek het wel alsof ze bezig waren elkaar met woorden in de pan te hakken. Zo scherp klonk hun taal. Maar wat stonden Jozef en de burgemeester daar met elkaar te bedisselen?

‘Emiel, is het niet?’

De burgemeester kwam naast me staan. Hij stak zijn dikke buik vooruit, klemde zijn duimen achter de bretellen van zijn broek en pulkte even aan zijn lange snor.

‘Jochie, ga je vader maar vertellen dat hij vandaag bezoek krijgt. Zeg dat je moeder de zolder in orde moet brengen en laat de dienstmeiden maar een paar kommen soep maken.’

Jochie! Voor wie zag de burgemeester me wel aan? Ik kleurde opnieuw rood, maar deze keer van boosheid.

‘En vlug wat! Kssjjj ...’

Dan deed hij ook nog ‘kssjjj’. Alsof ik een vervelende kat was!

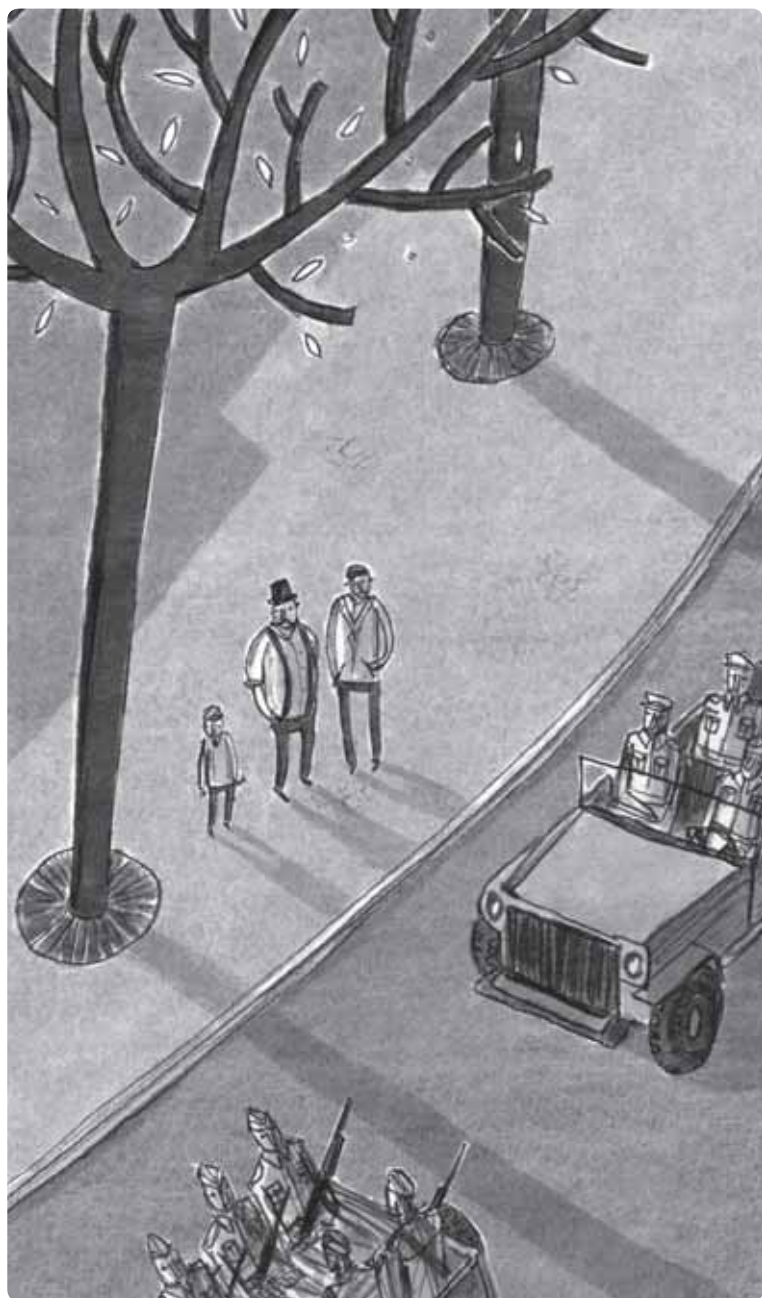
Ik spurtte naar huis. O God! dacht ik. Als dat maar goed afloopt!

Ik omklemde het tinnen danseresje.

12 april 1942 – diezelfde avond

De kolonel boerde luid. Of was het de kapitein? Ik kon maar niet onthouden wie wat was.

‘Het is toch duidelijk dat hij daar de kapitein is’, zei Hugo en hij kneep zijn ogen tot spleetjes.

Voor de tweede keer deed hij een ingewikkelde uitleg over sterren en strepen, die ik zo weer vergat.

Een luitenant met lelijke, bruine tanden kwam dichterbij en richtte zijn blik op Hugo. 'Jij ziet er een pienter baasje uit.'

Ik slikte, blij dat niemand op mij lette.

Maar Hugo keek met grote ogen terug. Wat was er nu toch met mijn broer?

'Met jou wil ik weleens een partijtje dammen.'

Ik keek naar vader, want ik had er geen sikkepit van verstaan.

'Dat Hugo pienter is en dat hij met de luitenant moet dammen', zei vader. 'Vooruit dan maar.' Hij keek bezorgd.

Ondertussen vroeg ik me af hoe het met Gerard zou zijn. Ik dacht aan hoe we hem hadden achtergelaten. Ik had hem nog net het danseresje toe kunnen stoppen.

'Dat is voor jou', had ik gezegd. 'Omdat je meisje altijd door je hoofd danst. Zo zul je minder eenzaam zijn.'

Hij had haar in zijn handen genomen voor hij in de ton stapte waar vader hem bijna in had gedwongen.

'Er is geen tijd meer om je ergens anders te verbergen', had vader bezorgd gezegd. De motoren ronkten al op de oprijlaan. Hij had Gerards hoofd nog net naar beneden kunnen duwen.

'Maar hij is Duitser en zij ook', had ik gezegd. 'Wat is dan het probleem?'

'Dat hij niet langer een van hen wil zijn. Als ze dat weten, dan doen ze hem dood.' Dat had hij gezegd op dezelfde toon als wanneer hij zou zeggen dat Brussel de hoofdstad van België is. Koel en zakelijk en zonder enige twijfel. 'En ons ook. Dus je kunt maar beter zwijgen.'

Sindsdien zat Gerard daar zonder zijn benen te kunnen strekken en zonder zich te kunnen warmen aan de hete bouillon die moeder had getrokken.

'Scheisse', vloekte de luitenant.

Ik schrok op uit mijn gepeins. De luitenant leunde achterover in zijn leunstoel. Hij keek naar zijn maten en stak nog een sigaret op.

‘Dat joch heeft gewonnen.’

Zijn makkers sloegen zich op de billen van het lachen. De luitenant had verloren van een kereltje van veertien. Zoiets leek wel om in je broek te doen.

De luitenant keek Hugo ernstig aan. ‘Iemand met inzicht kan het leger altijd gebruiken, joch.’

Vader kuchte. ‘Kom op, jongens. Bedtijd.’

De luitenant sloeg geen acht op hem. ‘Iemand die dingen ziet, die de vijand ruikt. Dat hebben we nodig. Zo iemand kun jij worden. Geloof me maar, ik kan het weten.’

Hij tikte met zijn wijsvinger tegen zijn neus alsof hij een extra zintuig had om goede soldaten te rekruteren.

‘Bedtijd. Nu.’ Dat was vader weer. Dwingend.

We gehoorzaamden allebei. Maar voor het eerst leek het alsof Hugo ietsje groter was dan ik. Zijn rug was rechter, zijn stap een tikkeltje sneller.

Misschien had ik toen moeten zien hoe goed het hem deed dat er eindelijk eens iemand aardig tegen hem was. Niet zoals de jongens op school, die hem maar zielig vonden omdat hij niet van voetbal hield en omdat hij ook nooit meedeed als ze met de hele klas besloten om de leraar te pesten. Niet dat ik onaardig tegen hem was. Ik keek zelfs naar hem op omdat hij zo slim was. Maar ik denk nu dat ik hem dat toen beter eens had verteld.

12 april 1942 - nog later op de avond

‘Wat was dat nu allemaal?’ vroeg ik toen we onze pyjama aantrokken. ‘Zijn ze nu de vijand of niet?’

‘Ach, daar gaat het toch niet om’, zei Hugo. ‘Belangrijk is dat ze orde op zaken willen stellen. Rechtvaardigheid, daar gaat het om.’

Dat waren woorden die veel te groot voor me waren. Toen Hugo het licht uitknipte, bleven ze in mijn hoofd ronddraaien. Was het dan rechtvaardig dat Gerard haast opgeplooid in een ton zat omdat zijn makkers hem een verrader vonden, enkel en alleen omdat hij geen mensen meer wilde doodschieten?

Van beneden klonken lachende stemmen, die me uit mijn slaap hielden. Op kousenvoeten sloop ik naar de trap en ging op mijn buik liggen.

De kolonel, of was het de kapitein, had duidelijk te veel op. Hij zwaaide veel te breed met zijn armen en sprak veel te luid. Ik verstond er geen barst van.

‘Waar hebben ze het over?’ zei Hugo plots. Hij was naast me komen liggen. Terwijl hij naar de soldaten beneden luisterde, peuterde hij in zijn neus.

Jakkes! dacht ik. Straks eet hij het weer op!

Als Hugo zich ergens op concentreerde, vergat hij dat dat vies was.

‘Versta je iets?’ vroeg ik vlug.

‘Wel, eh ...’ Hij aarzelde. ‘Ze hebben het over ons.’

‘Wát?’

‘Ja. Ze zeggen dat die grote een flinke kerel is, maar dat die kleine bijna in zijn broek pist als een van de soldaten naar hem kijkt.’ Hugo verduidelijkte dat het eerste over hem ging en het tweede mij betrof. Dat had ik ondertussen ook wel door.

Hij moet ervan genoten hebben me dat allemaal te kunnen vertellen. Ik, die door iedereen het liefst gezien werd, ik werd een bangerik genoemd. En hij, die met mijn vrienden speelde omdat hij er zelf geen had, hij was onnoemelijk tevreden omdat hij plots een streepje voor had.

Ondertussen stond de kapitein op en wankelde naar de deur. Hij schreeuwde iets wat ik niet kon verstaan. Daarna stak hij zijn hand op, zwaaide overdreven naar de andere soldaten alsof hij afscheid nam voor een lange reis en strompelde naar buiten. Ik rende de trap af naar de bijkeuken om door het raam dat op een kier stond alles verder te kunnen volgen.

De kapitein knoopte zijn gulp open en plaste lang en luidruchtig in de struiken. Het leek hem op te luchten, want hij slaakte een zucht. De buitenlucht deed hem schijnbaar goed, want hij zag er meteen weer wakker uit.

Hij tuurde even naar omhoog, telde wellicht de sterren en keek daarna om zich heen.

‘Als hij maar niet ... als hij maar niet ...’, prevelde ik. Ik beet angstig op mijn vingers.

Zijn blik bleef aan de schuur kleven. Hij slenterde erheen.

‘... naar binnen wil!’ dacht ik op het moment dat hij zijn hand op de klink legde en die naar beneden duwde.

‘Nee!’ schreeuwde ik.

Ik sloeg mijn hand voor mijn mond, maar het was al te laat. De kapitein had het gehoord en keek in de richting van het geluid. Hij haakte zijn blik aan de mijne vast.

Het kostte me moeite me af te wenden. Ik hoopte dat hij de waarheid niet had gezien.

‘Schellekens!’ De kapitein riep vader. ‘Openmaken die deur!’

Even bleef het stil, maar toen hoorde ik het knarsen van de scharnieren. Daarna was het weer stil.

Toen klonken er drie schoten. Ik sloeg een kruis en stamelde iets wat op ‘In de naam van de Heer, de Heilige Zoon en God’ leek. Ik wist dat het niet juist was, maar hoopte dat Hij het toch zou verstaan. Wat zei oma ook alweer als iemand te ziek was om nog te kunnen leven? ‘Neem hem vlug mee in uw armen’? Was het zoiets? Of was het ‘in uw erbarmen’? Ik hoopte maar dat Gerard niet te veel pijn had.

De kapitein riep een naam die ik niet kon verstaan, maar bijna terstond verscheen een van de jongere soldaten. ‘Jij houdt de wacht tot morgenvroeg.’

Daarna wensten ze elkaar een goede nacht toe en werd het stil in huis. Alsof er niets gebeurd was.

13 april 1942 – vroeg in de morgen

Al vroeg in de morgen drentelde de kapitein rond de schuur. Hij rookte een dikke sigaar en stuurde perfecte rookcirkels de lucht in. Hij scheen geen haast te hebben.

Plots riep hij iets wat ik niet kon verstaan. Dat moest weer die naam zijn, want de jonge soldaat voor de deur van de schuur salueerde. Tot dan had hij niets anders gedaan dan strak voor zich uit kijken en op wacht staan. Geen moment was zijn aandacht verslapt. De hele nacht had ik vanuit de bijkeuken naar de schuur gegluurd, maar hij had zijn taak ernstig genomen.

De soldaat ging weg, maar kwam even later terug, met vader.

‘Luister, Schellekens’, zei de kapitein. Het viel me op dat hij vader niet meer met zijn voornaam of met ‘meneer’ aansprak. ‘Ik weet niet wat er is, maar hier is van alles gaande. Die zoon van je gedraagt zich veel te geheimzinnig.’

‘Hoe bedoel je?’

‘Kijk zelf maar’, zei de kapitein en hij wees opzij. ‘Daar zit hij al de hele nacht. Wat moet hij daar toch?’ Dat laatste vroeg hij niet echt, want hij was niet geïnteresseerd in een antwoord.

Toen de kapitein verder praatte, keek vader de hele tijd naar mij, maar ik kon niet lezen wat hij daarmee bedoelde.

‘Ik heb een voorstel, Schellekens’, zei de kapitein met een monnikellachje. ‘Je kunt kiezen. Ofwel laat ik mijn mannen het hele huis van boven tot onder doorzoeken. En wees maar gerust dat ik iets zal vinden wat je behoorlijk in de problemen kan brengen. Ofwel overtuig je alle directeurs van de papierfabrieken in de buurt om enkel nog papier te maken voor de Duitsers. Wie weigert, wordt naar Duitsland gestuurd om daar te werken.’ Hij lachte vals. ‘Misschien kun jij het hun vriendelijk vragen. Dan hoeven wij ons niet boos te maken.’

Dat was geen keuze. In de ton in de schuur zat een man die er niet mocht zijn. Op zolder onder de kast stond de radio waarmee vader naar verboden berichten luisterde. Niet dat de kapitein dat allemaal wist. Hij had wel een vermoeden en dus waagde hij een gokje.

Vader knikte, maar zijn ogen waren nog steeds op mij gericht. ‘Ik zal zien wat ik kan doen.’

Hij wist dat hij al zijn macht in de schaal zou moeten leggen om de anderen te overtuigen om voor de vijand te werken.

Binnen gaf hij meteen bevelen. ‘Emilie, diner voor twaalf vanavond. Gaston, laat alle collega’s komen.’

13 april 1942 – nog diezelfde avond

Die avond zaten alle grote heren rond de tafel. Elf ‘papierdirecteurs’ en vader.

Vader nam het woord. ‘Alle arbeiders blijven. Alle twaalfhonderd.’

De oude baron Du Four knikte. August Van Genechten klapte in zijn handen.

Maar het was directeur Smets die de belangrijkste vraag stelde. 'Welke prijs betalen we daarvoor?'

Vader had nog de hele middag met de kapitein aan tafel gezeten om te onderhandelen. Een beter voorstel dan wat op tafel lag, had hij echt niet.

'We maken geen inpakpapier en geen behangpapier meer. Speelkaarten maken we enkel nog voor de Duitsers. We drukken ook militaire stafkaarten en Duitse propaganda.'

Smets reageerde boos. 'Dat wil zeggen dat we in onze eigen fabriek met de vijand meedoen.'

Ook Van Genechten keek niet meer zo blij.

'Maar hoe is dat mogelijk, Jos!' zei hij zelfs.

Er steeg geroezemoes op aan de tafel. Ze waren blij dat de fabrieken bleven draaien. En de mannen die er werkten, moesten hun vrouw niet in de steek laten om wapens te gaan maken in Duitsland. Aan de andere kant zouden er boekjes van de persen rollen die soldaten moesten aansporen om door te gaan met de oorlog. Dat was geen leuk vooruitzicht.

Ik herinner me nog hoe Hugo aan de papierpersen had gestaan om als eerste zo'n boekje mee te graaien. Na de oorlog heb ik het teruggevonden. Het was helemaal beduimeld en Hugo had verscheidene zinnen onderstreept. Allemaal zinnen waarin iemand probeerde uit te leggen waarom de Duitsers beter waren dan de andere mensen. Misschien dat het daardoor kwam dat hij die Duitse soldaten ineens aardig begon te vinden. Misschien dacht hij dat hij erbij zou kunnen horen en daardoor ook beter dan de anderen zou worden. Dat zou helemaal iets anders geweest zijn dan het gevoel dat hij zo vaak kende: 'Je bent te dik. Je bent te traag. Je bent niet ...'

Baron Du Four nam het woord. ‘Goed, we gaan stemmen. De regels van de stemming zijn eenvoudig. Al wie een betere oplossing heeft, stemt tegen. Wie niets aan het voorstel kan veranderen, stemt voor. Begrepen?’

Ze knikten allemaal.

‘Goed, wie gaat niet akkoord?’

Handen waren gekruist voor de borst, lagen op tafel of rustten op een schoot, maar er was niemand die aarzelde. Er was geen spier in die handen die bewoog.

Pas toen er ‘En wie gaat akkoord?’ werd gevraagd, was er aarzeling te bespeuren. Uiteindelijk stak iedereen zijn hand op. Ook Smets.

‘Goed’, knikte Du Four. ‘Blij dat we het daar allemaal over eens zijn. Jos, haal die borrel maar boven. Dat hebben we wel verdiend.’

De een na de ander hief het glas, werd langzaam warm van binnen en liet de sfeer ontdooien. Twaalfhonderd arbeiders gingen niet naar Duitsland. Ze bleven. Het was goed zo.

Vader stapte naar de kapitein toe, vertelde hem het nieuws en de volgende morgen pakten de soldaten hun spullen en trokken ze weer verder. Het huis was stil en verlaten. In de schuur was er al die tijd geen schaduw langs het venster gestreken. Hugo staarde in de richting waarin de soldaten vertrokken waren.

14 april 1942

‘Zeker weten we het niet’, zei vader. ‘Het is en blijft een risico.’

De kapitein kon altijd besloten hebben een mannetje achter te laten om ons te bespieden en uit te zoeken wat er allemaal aan de hand was. En dan waren we er gloeiend bij.

Maar in de schuur lag misschien een mens dood te bloeden. Misschien was hij al dood. Hoe dan ook, iemand moest gaan kijken.

Ik was ontzettend benieuwd om te weten hoe het Gerard verging, maar vader mompelde dingen als 'nog veel te klein' en 'wie weet wat we te zien krijgen' en 'bij moeder blijven'.

Moeder rommelde maar wat aan in de keuken. Ze verzette een pan van het vuur naar de tafel. Toen ze daar nog geen minuut later weer voorbijkwam, zette ze de pan terug van de tafel naar het vuur. Ik wist zeker dat ze het glas in haar handen minstens voor de tweede keer in het afwaswater doopte.

Zelf wist ik ook niet veel anders te doen dan aan de velletjes langs mijn nagels te plukken en op mijn lip te bijten. Ik voelde hoe mijn wenkbrauwen in de hoogte schoten. Dat had ik altijd als ik nerveus was. Ik kon het maar niet bedwingen.

Hugo sneed soepgroente en deed alsof er niets aan de hand was.

Het wachten leek een eeuwigheid te duren. Toen vader eindelijk de hoek naar de keuken omsloeg, leek hij dat in vertraagde pas te doen.

'Is hij ...' Ik maakte mijn zin niet af.

'Hij is ...' Vader schudde zijn hoofd. 'Weg!'

'Hoezo? We hebben hem toch samen in die ton gestopt? We hoorden de motoren al ronken.'

'Misschien komen we hierin meer te weten.' Vader hield een opengevouwen doosje van een pak speelkaarten omhoog. 'Dit heeft hij voor jou achtergelaten.'

Voor *Emiel* stond er in scheve drukletters op het doosje.

'En dit heb ik ook gevonden.' Vader stak een tinnen soldaatje in de lucht. 'Van jouw verzameling?'

Ik schudde mijn hoofd. Aandachtig las ik de boodschap. Dat was soms moeilijk, want Gerard had alles in piepkleine letters geschreven.

Lieve Emiel, we zullen elkaar wellicht nooit meer weerzien. Ach, misschien later nog weleens. Hierboven, als we allebei ons kaarsje hebben uitgeblazen. Wat denk je? Zullen we elkaar daar in de hemel terugzien? Dan zullen we oud en gerimpeld zijn en misschien zullen we elkaar niet meer herkennen. Daarom heb ik mijn tinnen soldaatje voor je achtergelaten. Ik wil het niet meer, want ik wil nooit meer soldaat zijn. Je mag het houden. Je danseresje heb ik meegenomen. Zo zullen we weten dat wij het zijn, oude vrienden hoog in de wolken. Bedankt voor je gezelschap. Dat betekende meer voor me dan je kunt denken.
Gerard.

Ik slikte en klemde het soldaatje in mijn vuist.
‘Niks over hoe hij weg is geraakt.’ Vader krabde in zijn haar.
‘Onderaan staat er nog iets’, merkte moeder op.
PS: Bomen ontmoeten mekaar niet, las ik.
‘Wat zou hij daarmee bedoelen?’
Vaders blik speurde de lucht af. Daarna ging zijn vinger de hoogte in. ‘Daar!’ wees hij.
‘De boomhut!’ riep ik.

De boomhut was een jongensdroom. Weken had ik erom gevraagd. Tot vader aan de tuinman had gezegd er een te bouwen. Daar waren onze eerste ruzies ontstaan. Hugo raakte maar met de grootste moeite boven. En ik, ik wilde steeds wedstrijdjess spelen: ‘Wie als eerste boven is! Toe nou, Hugo, nog één keer.’ Hij hijgde en pufte en verloor voor de zoveelste keer.

Toen hij weigerde nog een keer mee te doen, riep ik hem een scheldwoord toe.

‘Dan heeft hij daar een hele nacht en een hele dag in de boomhut gezeten’, knikte vader.

‘Waar zou hij nu zijn?’ vroeg moeder zich bezorgd hardop af.

Oktober 1947

Ik keek door het raam van vaders kantoor en speurde de straat af, op zoek naar iets interessants om mijn aandacht op te vestigen. Zo vroeg in de ochtend werd er op het plein altijd wel gelost en geladen.

Uit de Paterstraat kwam een man gewandeld met zijn handen diep in zijn zakken en zijn hoofd verborgen in de kraag van zijn jas. Aan de overkant van de straat bleef hij staan. Zijn blik gleed langs de gevels alsof hij iets zocht op een tweede verdieping.

Het was stil in het kantoor. Hugo had het de afgelopen jaren goed gedaan op school en was nu de boekhouder in vaders bedrijf. Hij rekende en rekende en probeerde de cijfers zo te schikken dat ze de meeste winst zouden opbrengen. Dat was ook nodig na de oorlog. Als je op een broodzak kon schrijven, of op een wikkel van boter, dan had je geen mooi vel papier nodig. En alles wat in een jutezak paste, deed je niet in een kartonnen doos. De verkoop was achteruitgegaan.

Even later kwam er een tweede man aan. Hij mankte een beetje en toen hij bleef staan, steunde hij op zijn linkerbeen, dat zijn goede been was. De twee mannen schudden elkaar de hand en klopten elkaar blij op de schouder.

Ik spiedde naar de tweede man. Het leek alsof zijn gezicht me vaag bekend voorkwam. Was het mogelijk?

De jaren hadden hem blijkbaar goedgegaan, want hij was wat aangekomen. Zijn volle wangen deden hem vrolijker lijken dan hij toen was.

Ik dacht terug aan het briefje: *Bomen ontmoeten mekaar niet*. In gedachten vulde ik de zin aan: maar mensen wel. Flitsen van de man in de schuur schoten door mijn hoofd. Hartenaas. De papieren sneeuw. Het tinnen soldaatje ...

In de traphal klonk gestommel.

Eindelijk keek vader op en stopte de tikmachine met ratelen.

‘Hugo? Hebben we een afspraak met iemand?’

Uiterst nauwkeurig sloeg Hugo onmiddellijk de agenda open en schudde zijn hoofd.

Er werd al op de deur gebonsd. ‘Opendoen!’

Het klonk zoals in de vreemde taal die Gerard sprak.

Vaders mond viel open van verbazing.

‘Wat zullen we nu hebben?’

Hij wuifde met zijn hand naar de deur en Hugo sprong gehoorzaam op om ze te openen.

De twee mannen hadden elkaar staan verdringen en tuimelden nu naar binnen als figuren in een film die op heterdaad betrapt werden terwijl ze achter de deur stonden te luistervinken.

‘Levi! Gerard!’

Gerard keek de kamer rond en kwam met zijn manke been verbazend snel op me af. Ik was nog steeds aan de kleine kant. Hij tilde me van de grond.

‘Hoe gaat het met je?’ vroeg hij.

‘Goed’, zei ik, omdat ik geen andere woorden vond.

Hij zette me terug op de grond en nam mijn hoofd in zijn handen.

‘Mijn vriend’, zei hij.

Ik had een brok in mijn keel en keek vragend naar de andere man.

‘Levi was een Joodse jongen die moest vluchten voor de Duitsers en enkele maanden op onze zolder woonde’, zei vader. ‘Samen met Gerard, die van de boomhut naar de zolder verhuisde.’

‘Dat heb ik nooit geweten’, zei ik.

‘Nee. Na die eerste keer met Gerard keken we wel beter uit voor we iemand in huis haalden.’ Vader lachte en liet zijn hand door mijn haar gaan alsof ik nog steeds een jongetje van dertien was.

Na al die jaren durfde ik het eindelijk te vragen. ‘Hoe kwamen ze bij ons terecht?’

‘Ze kregen tien minuten om me duidelijk te maken waarom ze onderdak zochten. Tien minuten. Dat was genoeg om te horen of ze het goed meenden. Het maakte niet uit van welke kant ze waren.’

Langzaam aan begon ik het te begrijpen.

‘Tijd om ons te vertellen wat jullie nu hierheen heeft gebracht!’ zei vader vrolijk.

Ik zag nog net hoe Hugo zijn schrift in zijn tas stopte toen we de deur achter ons dichttrokken om naar een cafeetje op het plein te gaan.

Toen we weer terugkwamen, was Hugo er niet meer. Zijn bureau was netjes opgeruimd en zijn persoonlijke spullen, zijn pen en zijn rekenmachine, waren weg. Het enige wat er nog lag, was een opgevouwen doosje van een spel kaarten. In regelmatig handschrift stond daar *Vaarwel* op.

Niemand had Hugo een blik gegund. We hadden zelfs niet gevraagd of hij mee wilde. We gingen ervan uit dat hij dat het beste zou vinden.

Misschien hadden we beter gevraagd of hij mee een glaasje wilde gaan drinken? Misschien had hij dan wel ja gezegd?
Misschien ...